
Ander geluid

Honderd jaar SGP Interview met Kees van der Staaij

door Fleur de Beaufort en
Niek Kok

Dit jaar viert de SGP een bijzonder jubileum. Op 24 april 2018 is het maar liefst honderd jaar geleden dat de SGP werd opgericht in Middelburg. De stuwende kracht achter de oprichting van de partij was ds. G.H. Kersten. Kersten en enkele medeoprichters van de SGP waren van mening dat noch de bestaande christelijke partijen, noch de liberalen, de gevoelens vertolkten van christenen die een staatkundig en maatschappelijk leven in gehoorzaamheid aan de Bijbel beoogden. Sindsdien speelt de SGP een unieke rol in het Nederlandse politieke landschap. De partij draagt standpunten uit die vaak geen brede maatschappelijke bijval krijgen.

Tegelijkertijd kan de SGP rekenen op steun van een zeer stabiel kiezerscorps. Doorgaans behaalt de partij twee tot drie zetels.

We spreken Van der Staaij in zijn werkkamer op het Binnenhof. Zijn televisie toont de laatste nieuwsfeiten op teletekst. Het is één van die mediaverschijnselen waaraan je kan zien dat het nieuws en de waan van de dag een stukje dynamischer te werk gaan dan honderd jaar geleden. ‘Soms vergeet je erg snel wat er allemaal al aan denkwerk verricht is,’ merkt Van der Staaij op. ‘Je moet weten wat er te vinden is. Je hebt soms wel eens dat je in een brei aan gegevens ook je weg niet meer vindt.’

Hoe heeft de SGP zich ontwikkeld in honderd jaar? Wat is er veranderd? Wat is er hetzelfde gebleven? En wat zijn uitdagingen nu en in de nabije toekomst? Op goedmoedige wijze licht Van der Staaij het jubileumjaar toe.

Groen van Prinsterer

Gevraagd naar inspiratiebronnen noemt Van der Staaij onder meer de negentiende-eeuwse antirevolutionair Groen van Prinsterer. ‘Zo’n boek als *Ongeloof en Revolutie*, eigenlijk een serie historische voorlezingen over het gebeuren rond de Franse Revolutie, vond ik wel heel inspirerend. Daarin staan enkele passages die mij persoonlijk als jongere ook hebben geraakt. Bijvoorbeeld dat als je ergens echt in gelooft het de moeite waard is ervoor te gaan, zelfs al krijg je op bepaalde punten niet de toejuicing van je tijdgenoten.’

Van der Staaij wijst specifiek op de passage waarin Groen van Prinsterer stelt: ‘Kennis der waarheid moet, voor wie geen offers aan de waarheid verlangt te brengen, een last zijn. De kennis, welke de verantwoordelijkheid verhoogt, is niet begerlijk voor hen wien het om eer of voordeel, om toejuicing van tijdgenooten te doen is’ (Groen van Prinsterer, 2008 [1847], 7). Kortom, soms is er een spanning tussen je geloof en de tijdsgeest. Maar dat moet je er niet van weerhouden je geloof uit te blijven dragen – ook in de politiek. Groen van Prinsterer gaf het volgende advies aan nieuwe, jonge politici die onderricht in het antirevolutionaire staatsrecht wensten: ‘mocht ik ontwaren

dat er een hooger geest in hem [de jonge politicus] ontwaakt, een andere dan de dagelijkse maatstaf van geluk en eer bij hem bekend was, ik zou hem toeroepen: laat niets u terughouden; voor u heeft de waarheid voorregten en genoegens waardoor het te loor gaan van elke verwachting overvloedig zal worden vergoed’ (ibid., 8).

‘Die notie vind ik heel mooi,’ zegt Van der Staaij. ‘Vaak vind je het heel fijn als je ergens een meerderheid voor krijgt, iets voor elkaar krijgt. Maar soms ben ik er wel eens trots op dat wij op een onderwerp als enige een ander standpunt hebben. Kunnen drie van de honderdvijftig zetels het gelijk hebben? Ja, dat kan. Die eigenwijsheid hebben we.’

Van der Staaij bewondert het dwarse van Groen van Prinsterer. Tegelijkertijd benadrukt hij de constructieve houding die de SGP-fractie er op na houdt, ‘want het verveelt ook weer als je alleen maar zegt: we hebben het bij het goede eind maar we komen geen stap verder. Je zit ook weer in de politiek om dingen voor elkaar te krijgen.’

Het gaat de SGP vaak om het zetten van kleine stapjes en niet om de grote, markante momenten die andere partijen soms kenmerken. Van der Staaij somt een hele reeks voorbeelden op. ‘In de zorgwetgeving is er een vrijstelling voor gemoedsbezwaren, waar mensen van buitenaf van denken, waar gaat dit over, waar slaat dit op? Maar dat is dan typisch zo’n puntje wat dan ooit door de SGP is ingebracht wat betrekking had op

---

een beperkte groep mensen maar wat voor hen wel weer belangrijk is. Het gaat ook vaak om financiële ondersteuning voor de positie van gezinnen, of meer negatief over een verbod op het privébezit van kinderporno – ook dat was iets wat via een SGP-motie ooit in de wet gekomen is. Op terrein van abortus kijkt de SGP dan weer naar betere hulp aan ongewenst zwangere vrouwen. Via het Herfstakkoord hebben we ook weer wat geld weten vrij te maken voor betere hulp bij keuzebegeleiding als vrouwen of meisjes ongewenst zwanger zijn.’

De politieke bijdrage van de SGP is een optelsom van zich sterk maken op allerlei gebieden, concludeert Van der Staaij. ‘Het is ook weer niet helemaal alles of niets. We kijken vaak waar we ergens nog wel gemeenschappelijke grond kunnen vinden. Ook al lijkt je heel erg tegenover elkaar te staan, er is altijd vanuit een bepaalde zorg wel een gedeelde positie te vinden.’

Maar soms blijft de tegendraadsheid van Groen van Prinsterer – en blijkt die ook niet ongegrond. ‘Een inspirerend voorbeeld is dat je ook als minderheid toch meer gelijk kan hebben dan je zou denken. We strijden al zo ongeveer vanaf het begin tegen overdracht van bevoegdheden richting Europa. Alleen kleine christelijke partijen waren daartegen. Bij elk nieuw verdrag stond de Kamer helemaal klaar om de meerderheid voor meer Europa af te dekken. Wij werden echt meewarig aangekeken op zo’n manier van: zij snappen het nog niet – er is maar één

toekomst en die ligt in de verenigde staten van Europa. In de jaren tachtig werd er zelfs een motie aangenomen van CDA, VVD en PvdA, waarbij het CDA het voortouw nam. Daarin stond dat bij twijfel over de grondwettigheid van bepaalde integratiewensen over de EU, de integratiewens altijd voorrang heeft. Dus de wens om Europa verder op te tuigen is belangrijker dan onze eigen grondwet. Dat vond ik echt stuitend! Ik had er wel lol in om samen met Arie Slob een motie in te dienen om die motie uit de jaren tachtig te herroepen – en die motie heeft het nog gehaald ook.’

‘Dat extreme pro-Europa geluid is nu eigenlijk mainstream geworden,’ stelt Van der Staaij. ‘Het jammere is dat we weinig kunnen genieten van die rol. Nu worden we links en rechts ingehaald door radicalen die helemaal uit Europa willen stappen.’

Fractieiders

Het beeld van de SGP als een constructieve partij resoneert ook bij collega-politici en in de literatuur. Zo pleegt de SGP-fractie alle voorstellen op hun merites te beoordelen en zich niet prima facie op te stellen als oppositiepartij. De SGP heeft zich eenmaal nadrukkelijk uitgeroepen tot oppositiepartij toen het tweede kabinet-Kok (1998-2002) een serie voorstellen deed voor onder andere het legaliseren van (kinder)euthanasie, het homohuwelijk en de zondag (Schippers 2017, 188). Op dat moment was de leermeester van Van der Staaij, Bas van der Vlies, fractievoorzitter van de SGP.

‘Zoals Lubbers door velen de staatsman van hun jeugd wordt genoemd, was dat voor mij Van der Vlies. Hij was al in de jaren tachtig, toen ik nog op de middelbare school en later op de universiteit zat, steeds de man die hier aan het roer stond. Als 29-jarige kwam ik onder zijn hoede hier terecht,’ vertelt Kees van der Staaij. Van der Vlies kwam in 1981 in de Tweede Kamer en zat de fractie voor van 1986 tot 2010 – maar liefst vierentwintig jaar. ‘Bas van der Vlies gaf echt invulling aan die stijl – van aan de ene kant iets van je visie en het verhaal laten zien waar je in gelooft, en aan de andere kant ook het praktische, ambachtelijke politieke handwerk. Dat vind ik erg inspirerend.’

Van der Staaij heeft zelf ook een bewonderenswaardige anciënniteit. In 1998 voegde hij zich bij de SGP-fractie in het parlement en sinds maart 2017 is hij het langstzittende lid van de huidige Tweede Kamer. We merken op dat Van der Staaij voor een SGP-fractie-leider toch wel een unieke achtergrond heeft. Hij studeerde rechten in Leiden, terwijl zijn voorgangers ofwel dominee, ofwel ingenieur waren. Hoe kijkt hij daar naar? ‘Je hebt allemaal wel weer je eigen achtergrond, vorming en opleiding. Ik moest zelf als jurist wel vooral een omslag maken van nuance en precisie naar de taal van het debat, waarin het vaak gaat om die mooie metafoer en het bloemrijke taalgebruik. Dat vond ik best wel even wennen. Ik kwam bij de Raad van State vandaan waar er weinig mooie metaforen in de dossiers zaten, maar juist wel hele precieze formuleringen en subtiliteiten die ik als

Kamerlid niet meer uitgelegd krijg. Zulke taal loopt dood in een Kamerdebat,’ geeft Van der Staaij toe. ‘Voor het ambachtelijke Kamerwerk heb ik wel gemak van mijn achtergrond als jurist. Je hebt er iets aan in het maken van moties, waar subtiliteit wel van dienst kan zijn.’

Met een grinnik vergelijkt Van der Staaij zichzelf met voorganger Henk van Rossum, fractieleider van 1981 tot 1986. ‘Van Rossum zat echt nog als civiel ingenieur te controleren of de regering wel de goede dijkversterking liet aanbrengen en met coördinaten uit te rekenen of het bij de herindeling wel helemaal goed was gegaan. Soms deed hij ook namens alle andere partijen de waterstaatsdebatten. Hij bracht wel heel sterk de ingenieurskennis in de politieke praktijk. Van der Vlies was meer een generalist.’

Theologische wortels

Zowel Van Rossum als Van der Vlies waren ingenieur. Ook Cor van Dis, fractieleider van 1961 tot 1971 was ingenieur. Andere fractieleiders waren echter allemaal theoloog: Gerrit Hendrik Kersten (1922-1945), Pieter Zandt (1945-1961) en Hette Abma (1971-1981).

‘Zo’n figuur als Kersten is wel fascinerend,’ zegt Van der Staaij. ‘Hij was eerst op kerkelijk terrein als dominee heel actief om allerlei christelijke groepen te verbinden. Hij bood veel verzet tegen de vaccinatieplicht en kwam op voor de gewetensvrijheid. Hij pleegde ook een beslissende inzet om als staatkundig

---

gereformeerden in de Tweede Kamer vertegenwoordigd te raken. Die strijdbaarheid van Kersten is erg inspirerend.’

De SGP heeft al lang geen dominee meer als fractieleider. Van der Staaij benadrukt echter hoe belangrijk het was dat er, in het begin, dominees aan het roer stonden. ‘Het was in eerste instantie nodig voor de mobilisatie van de achterban. De eerste keer dat de SGP meedeed in 1918 haalden we helemaal geen Kamerzetel. Dat gebeurde pas in 1922 toen Kersten voor het eerst lijsttrekker was. In 1918 dacht Kersten nog dat hij de politiek moest overlaten aan de mensen die er verstand van hadden. Maar die mensen spraken de achterban niet aan. Dominees kwamen overal en hadden tegelijkertijd een natuurlijk gezag. Kersten sprak daarmee als lijsttrekker juist wel aan.’

Als 25-jarige predikant in het Zeeuwse Meliskerke slaagde Kersten er in 1907 in een aantal verdeelde en afgescheiden gemeenten te verenigen in één kerkverband: de Gereformeerde Gemeenten. Kersten voelde ook de noodzaak om een nieuwe politieke partij op te richten. Behoudend gereformeerden stemden, bij gebrek aan beter, conservatief-liberaal of antirevolutionair (Schippers 2017, 169). Conservatief-liberalen voerden echter geen politiek met de Bijbel in de hand, terwijl staatkundig gereformeerden op enkele fundamentele politieke thema’s verschilden van de antirevolutionairen.

In waar ze verschilden van de ARP, zien we

tevens de overeenkomsten tussen de praktische uitwerking van principes van de SGP en de liberalen. Zo pleitte Kersten tegen verzekeringsdwang van staatswege. Werkgevers en werknemers mochten niet gedwongen worden zich te verzekeren. Het verzekeren tegen onheil achtte hij in strijd met de voorzienigheid van God en door burgers te verplichten om een verzekering af te sluiten, bracht de overheid burgers in gewetensnood. Hetzelfde gold voor de vaccinatieplicht. ‘Het valt me op hoe prominent gewetensvrijheid verbonden was aan het oprichten van de SGP’, zegt Van der Staaij. ‘Het gaat om de strijd tegen de vaccinatieplicht op scholen, de dwangmatige regels rond verzekeringen en ook de stemplicht. Een hoop mensen weten niet dat de SGP diepe historische connotaties heeft bij een onderwerp als de rol van vrouwen in de politiek: er hebben vrouwen in de gevangenis gezeten omdat ze weigerden de stemmen.’

Het benadrukken van de gewetensvrijheid maakt dat staatkundig gereformeerden en liberalen vaak op één lijn zaten en zitten. Toen Mark Rutte in 2017 een stemwijzer invulde, kwam de SGP bij hem als tweede keuze uit de bus. Dat verbaasde hem niet. Hij stelde dat er maar één terrein is waarop liberalen écht verschillen van gereformeerden, namelijk de medische ethiek (Reformatorsch Dagblad 2017).

Politiek met de Bijbel

Hette Abma was tot 1981 de laatste SGP-leider met een theologische achtergrond. Abma vertrok in 1981 naar de overkant van het

---

Binnenhof – de Eerste Kamer – en daarmee kwam de SGP-fractie zonder predikant te zitten (Fieret 2003, 7). Dat paste in de ontwikkeling van die tijd, stelt Van der Staaij. ‘Je zag dat het politieke handwerk steeds belangrijker werd. Zo breidde in de jaren zeventig de fractiemedewerking zich sterk uit. Bij de SGP was er vanaf de rumoerige jaren zestig discussie in de partij. Jongeren gaven vooral aan dat we toch maar eens van die dominees als politieke leiders af moesten. In de politiek komen andere vaardigheden en oriëntatie kijken dan alleen dat theologische.’

"... Het benadrukken van de gewetensvrijheid maakt dat staatkundig gereformeerden en liberalen vaak op één lijn zaten en zitten ..."

Het gebruik van Bijbelcitaten in het debat is dan ook afgenomen. ‘Je ziet dat het minder is geworden, maar ook wel in zijn algemeenheid in de Tweede Kamer. Tot in de jaren zestig was er een meerderheid van christelijke partijen. Het kon rustig gebeuren dat bij een debat over het al dan niet subsidiëren van de Olympische Spelen in de jaren twintig zich een forse discussie ontspon over de betekenis van de Bijbeltekst uit Timotheüs dat de lichamelijke oefening van weinig nut is en of dat ook op de sportbeoefening slaat. Daar zag je dat katholieken, ARP'ers, christelijk-historisch en SGP'ers met elkaar in debat gingen over de uitleg van zo'n Bijbeltekst.’

Van der Staaij merkt op dat zonder christelijke meerderheid, de Bijbel ook minder

zeggingskracht heeft voor anderen: ‘het is minder een gedeeld kader. Nu heb je meer uitleg nodig en meer toelichting bij de Bijbel om daar ook anderen mee aan te spreken en hen te bereiken.’

Toch is de Bijbel niet helemaal verdwenen. ‘Ook weer bij onze eigen bezinning op hoe je een aansprekende tekst kan schrijven, hoorden we dat mensen van buitenaf soms tegen ons zeiden dat we toch veel Bijbelkennis in huis hebben. Zij riepen ons op om die verhalen dan ook te gebruiken. We worden dus ook aangemoedigd om niet teveel mee te gaan in die hele seculiere kaalslag van de taal. Dat neem ik mee als ik bijvoorbeeld bij de algemene beschouwingen of bij andere debatten iets van de Bijbel naar voren breng. Ook al zien anderen het niet als het gezaghebbende woord van God, dan is het nog steeds wereldliteratuur. Het is wel mager als dat helemaal zou verbleken in ons parlementaire debat. Ik probeer dat er altijd toch wel weer in te brengen, bijvoorbeeld als de formatie wat langer duurt er even naar verwijzen dat het soms beter is als er wat tijd over heen gaat. De wijze bouwer had een beter fundament dan de dwaze bouwer die zo snel klaar was omdat hij zijn bouwwerk op zandgrond neerzette.’

Tegenstanders

Welke partij is de grootste tegenhanger van de SGP? ‘Voor ons is de sterkste tegenpool D66. D66 lijkt ideologisch te zijn opgericht om alles wat nog in wetgeving herinnert aan het christelijk geloof te deleten. Met wetten

---

over het schrappen van de Gratie Gods en godslastering lopen zij stevast voorop. Dat zijn punten waarbij wij symbolische waarde in tegenovergestelde zin hebben. Ik moet er wel gelijk bij zeggen dat je, als je wat dieper graaft, behoorlijke overeenkomsten ziet tussen SGP en D66 op het terrein van ontwikkelingsamenwerking of de zorg. Het is niet alleen maar marktwerking of staatsinvloed: er zit ook iets tussen in.’

De tegengesteldheid van SGP maar ook bijvoorbeeld CU aan D66 lijkt wederom wortels te hebben in het achterliggende gedachtegoed van Groen van Prinsterer, die de Franse revolutiegeest werkzaam zag in de dwingende en monolithische staatsvisie van de toenmalige liberale elite. Die visie baseerde zich op het bestaan van een universele rede en gaf volgens Groen van Prinsterer onvoldoende ruimte aan religieus geïnspireerde bottom-up-initiatieven (Nijhoff 2017, 41). Zo’n universele rede wil nog wel eens ont-aarden in doorgeslagen gelijkheidsdenken. Zo stelden D66 en PvdA voor dat, indien de dienstplicht opnieuw zou worden ingevoerd, vrouwen ook opgeroepen moeten worden. ‘Dienstplicht voor vrouwen?’ vraagt Van der Staaij. ‘Dit is van dat doorgeslagen gelijkheidsdenken.’

D66 bestaat echter nog maar iets meer dan vijftig jaar. De SGP is dubbel zo oud. ‘Voor 1966 was er toch vooral de antithese tussen christelijke partijen en niet-christelijke partijen. Maar de SGP vond zijn vijanden soms ook meer op het christelijke erf. De ARP

was vaak scherp op de SGP en de SGP viel andersom de ARP vaak aan. Er was ook wel antipapisme, maar ik kan me meer scherpe debatten herinneren met de antirevolutionairen. Zo vonden gereformeerden dat ARP’ers als protestanten de zaak verkwanselden door met katholieken samen te werken. Die antithese tussen christelijke partijen is nu veel minder. Mijn achterban ziet het toch ook wel als iets positiefs dat CDA en CU nu in het kabinet zitten.’

Uitdagingen

Wat zijn uitdagingen voor de SGP? ‘Het is heel bijzonder om honderd jaar partij te mogen zijn. Er zijn zoveel partijen opgekomen en ook weer verdwenen. Soms ook hele grote partijen. Ik heb hier bijvoorbeeld de LPF zien binnenkomen. Ik weet nog dat Mat Herben [fractievoorzitter van LPF (2002-2006)] voorstelde om zijn wetsvoorstel voor een tweederde meerderheid voor Europese verdragen samen in te dienen met de SGP, omdat wij er over een aantal jaar misschien nog zouden zijn en van de LPF van dat niet zo zeker. Je ziet dus dat het honderdjarig bestaan echt geen vanzelfsprekendheid is.’

Het is echter ook geen onbedreigd bezit, stelt Van der Staaij. ‘Het is belangrijk dat het kiesstelsel kleine partijen mogelijk blijft maken. Dat zie ik echt als een uitdaging van deze tijd.’ Ook de moderniseringsslag van media vormt een uitdaging. ‘Onze achterban lijkt stabiel en erg duidelijk, maar aan de andere kant lezen al die jongeren van nu ook echt niet meer in het *Reformatorisch Dagblad* wat

---

de SGP uitspookt.

Dus wij moeten ook zichtbaar zijn in de massamedia en bijvoorbeeld op Facebook.’

Tot slot stelt Van der Staaij vast dat de aard van het politieke debat verandert. ‘Eerst was wat het geloof zei belangrijk. Toen kwam secularisatie en werd de stem van wetenschap belangrijker. Tegenwoordig kan een hoogleraar die dertig jaar studie van iets heeft gemaakt op televisie het pleit verliezen van een mevrouw die iets in haar dagelijkse omgeving heeft meegemaakt. De uitdaging is dat het steeds meer gaat om wat aansluit bij het gevoel van de meerderheid van de mensen. Ook al heb je een rationeel en goed beargumenteerd verhaal, dan hoeft dat absoluut geen effect te hebben.’

Van der Staaij noemt de ‘weigerambtenaar’ als voorbeeld. ‘Om de gewetensvrijheid van weigerambtenaren te waarborgen, hebben wij voor elkaar kunnen krijgen dat de Raad van State nog eens goed naar de kwestie zou kijken. Maar het uitgebrachte advies had nul effect, omdat mensen niet bereid waren de argumenten te bekijken. Er zit een hele dosis emotie in en dat maakt het debat soms ook knap lastig.’

Een karakteristieke eik in een Hollands weideland

Groen van Prinsterer beschreef in 1847 al de toenemende volatiliteit in de Nederlandse politiek: ‘nooit welligt was ieder vraagstuk zoo zeer en bij toeneming aan ongewisheid ten prooi: nooit heeft het twijfelen in de

---

wetenschap zulk een weifelen in het handelen ten gevolge gehad: zoodat men, onvermogend naar vasten regel of wel beraamd ontwerp den Staat te besturen, zich gelukkig acht bij den dag te kunnen leven, en bij uitsluiting te verrigten waartoe men telkenmale door den loop der gebeurtenissen, willens of onwillens, geleid wordt' (Groen van Prinsterer 2008 [1847], 2-3). De SGP lijkt juist te pogen om niet bij de dag te leven en het grotere plaatje in ogenschouw te nemen. Jan Schippers, directeur van de Guido de Brès-Stichting, noemt de SGP ook wel een karakteristieke eik in een Hollands weidelandchap. Zo'n eik waait niet met alle winden mee.

Is dat niet vermoeiend, om soms tegen weer en wind tegen de tijdsgeest in te gaan? Kom je wel verder in de politiek – krijg je wel iets voor elkaar? Van der Staaij weet hier een mooie metafoor voor: 'het is een beetje het gevoel van de tuinman die hier een beetje snoeit en daar wat onkruid weghaalt, maar die ook wel weet dat morgen dat onkruid terug gaat komen en dat het niet zo snel een paradijs wordt – en ook niet écht gelooft dat het een paradijs wordt en dat die doorns en distels altijd volop bezig zijn. Toch kan hij wel met goede moed zijn werk daar doen, zelfs met een zeker genoegzaam vreugde beleven aan die kleine dingetjes.'

Drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de TeldersStichting.

H.N. Kok MSc is wetenschappelijk medewerker bij de TeldersStichting en eindredacteur van Liberale Reflecties.

Literatuurlijst

- Fieret, W., 'Woord vooraf', in B.J. van der Vlies et al (red.), *Ingenieur in de Politiek: ir. H. van Rossum*, Den Haag, 2003.
- Groen van Prinsterer, G., *Ongeloof en Revolutie: Eene reeks van historische voorlezingen*, Leiden, 2008 [1847].
- Nijhoff, R., 'De ChristenUnie: pluralistisch uit principe', in Wielenga, F., Van Baalen, C., Wilp, M. (red.), *Een Versplinterd Landschap: Bijdragen over geschiedenis en actualiteit van Nederlandse Politieke Partijen*, Amsterdam, 2017, pp. 35-53.
- 'VVD-Leider Rutte heeft "nog veel stof voor de schaar"', *Reformatorisch Dagblad*, 18 februari 2017.
- Schippers, J., 'De SGP: een karakteristieke eik in een Hollands weidelandchap: Protestants, conservatief en stabiel', in Wielenga, F., Van Baalen, C., Wilp, M. (red.), *Een Versplinterd Landschap: Bijdragen over geschiedenis en actualiteit van Nederlandse Politieke Partijen*, Amsterdam, 2017, pp. 167-194.